

Kai Østberg

Robespierre: folkets fundamentalist

Maximilien Robespierre er den enkeltperson som i samtid og ettertid i størst grad symboliserer terroren under den franske revolusjon.¹ Hans fall 9. thermidor² i republikkens år II (27. juli 1794) ble da også tatt som et umiddelbart signal om at redselsherredømmet var slutt, på tilsvarende måte som Bastillens fall 14. juli 1789 ble et signal om at eneveldet var slutt. For mange av dem som var sentrale i konspirasjonen mot ham, var dette slett ikke hensikten. Flere av dem var mer pågående terrorister enn Robespierre selv og preget av en personlig grusomhet som var ham fremmed. De organiserte motstanden mot ham nettopp fordi de fryktet at han skulle få dem straffet for deres blodtørstige eksesser. Men slik symbolkraften i hans rolle tidligere hadde vært nøkkelen til hans store innflytelse, så ble han med sitt fall og sin død et

like samlende negativt symbol, som gjorde en liberalisering uunngåelig. Politiske fanger ble satt fri, og mennesker av nær sagt alle politiske avskygninger kunne plutselig gi uttrykk for sine meninger. Alle – bortsett fra de som hadde stått Robespierre nær. For å berge seg selv i den siste store runden av giljotineringer før terrorens apparat ble avvirket, prøvde mange av dem å distansere seg så godt de kunne.³ Hans kollega Barère fra Velferdskomiteen sa det med rene ord: «Er ikke hans grav dyp nok til at vi kan øse alt vårt hat ned i den?» Mens han levde, inkarnerte Robespierre revolusjonens idealer, avspeilet i tilnavnet *l'incorruptible* – den ubestikkelige. Etter sin død symboliserte han dens natts side, et blekt og iskaldt, grønnøyet dydsmonster og dydsmonster, en mann uten private lidenskaper, en som uten nølen ofret levende

mennesker og samfunn til fordel for en utopi om mennesket og samfunnet, besatt av tanken på konspirasjoner og rede til å renske verden for dens ondskap med de hardeste midler.

Revolusjonen lyktes ikke i å stabilisere seg selv bare ved å kvitte seg med Robespierre. Den hanglet videre i fem år før et nytt og mer stabilt, autoritært styre overtok under Napoleon. Men de mangefasetterte motsetningsmønstrene fra revolusjonstiden levde videre på 1800- og 1900-tallet, og de preger til en viss grad det franske samfunn den dag i dag – med sine tradisjoner for maktkonsentrasjon, arrogante eliter, sosial konservatisme, voldsomme protester og revolusjonsromantikk. I mønsteret av politiske motsetninger har Robespierre vært en sentral totemfigur. For mange på venstresiden, i Frankrike og ellers, har Robespierre vært en av de største statsmenn og et av de største og edleste mennesker som har levd.⁴ For den marxistiske historikeren Albert Mathiez (d. 1932) var han demokratiets fanebærer, den miskjente grunnleggeren av den sanne republikanske tradisjon, en tradisjon som i takt med svartmalingen av Robespierre syknet hen i kameraderi og moralsk forfall, monden toleranse for det verste svik og avsky for kraftfull besluttsomhet.⁵ Men for mange andre, særlig blant liberale og konservative, har han snarere fremstått som et av historiens mest uhyggelige monstre, opphavet til en intolerant og totalitær forvrengning av demokratiets idealer.

Vi vet lite om hans privatliv generelt og om hans barndom og ungdom spesielt. De mer enn 5000 sider hans samlede verker utgjør, inneholder ikke mange linjene med intime betrøelser.⁶ Fordi Robespierre også i sin samtid vakte så sterke positive og negative følelser, er dessuten de vitneutsagn som finnes om ham svært farget, ytterpunktene av svartmaling og forgudelse er uvanlig sterkt til stede i kildene. Men avskyen og beundringen kan også finnes side om side hos den enkelte. En fremtredende britisk historiker trakk den konsekvens av dette at han skrev sin Robespierre-biografi som en samtale mellom fire forskjellige personer med forskjellige ideologisk standpunkt, hver med sin tolkning av de opplysninger kildene frembringer.⁷

Hva skyldes det at Robespierre har en så sterk tiltreknings- og frastøtningskraft? Hvori består hans radikalisme? Hvordan kom han til å inkarnere revolusjonens idealer? Hvordan kom han til å inkarnere dens nattsider? I hvilken grad er hans rykte som revolusjonært monster berettiget? Hvordan har dette ryktet blitt brukt i samtid og ettertid?

Jeg skal i denne artikkelen prøve å gi noen svar på disse spørsmålene.

Revolusjonens konflikter som sekulær religionskrig

Hva skyldes tiltrekningskraften? Revolusjonen vakte enorme håp om forløsning fra århundres fattigdom og ydmykelse. Robespierre appellerte til disse forhåpninger med en religionsstifters overbevisning. Alexis de Tocqueville har sammenlignet revolusjonen og dens etterfølgende konflikter med reformasjonen og religionskrigene på 1500-tallet.⁸ Den ga løfter om himmelriket i en dennesidig variant. Også religionskrigene og deres avleggere hadde sosialradikale innslag, slik som de tyske bondeopprørene eller anabaptistenes redselsherredømme i Münster på 1500-tallet.⁹ Men i den franske revolusjon var den dennesidige forbedring selve hovedpoenget. Kravet om radikal forbedring ble hevdet med en religiøs glød, samtidig som den tradisjonelle og konkurrerende herre over sjelene – den katolske kirke og dens tro – fikk sin makt og offisielle betydning kraftig redusert. Samtidig var revolusjonen på det politiske plan et oppgjør med det som hadde vært løsningen på religionskrigenes problem, nemlig eneveldet eller absolutismen. Den politiske teoretikeren Jean Bodin var representant for *les politiques* i Frankrike på 1500-tallet, altså de som satte hensynet til politisk enhet og fred innad over religiøs rettroenhet. Både han og senere Thomas Hobbes, med sin erfaring fra borgerkrigen i England på 1600-tallet, argumenterte for absolutismen som løsningen på de samfunnsoppløsende samvittighetsbaserte konfliktene. Som kjent endte man i Frankrike opp med denne løsningen, men ikke i England. I Frankrike ble den politiske sfære konsentrert i én person – kongen. Alle andre i riket skyldte ham – og ikke sin egen religiøse overbevisning – sin primære lydighet i politiske spørsmål.

Den indre fred i staten som absolutismen sikret, var nettopp forutsetningen for at privat moral kunne dyrkes. Men den private moral som utviklet seg på denne måte, begynte igjen å stille seg til doms over den politiske sfære den var ekskludert fra, i form av en patriotisk offentlig opinion. Som offentlig borgerlig opinion anklaget den eneveldets politikk med privatmoralen som målestokk. De gode og noble følelser burde være politikkenes drivfjær, ikke kyniske maktpolitiske overlegninger.¹⁰

I så måte er det en rød tråd i Robespierres karriere, fra de første saker som advokat i Arras, hvor han tok opp forsvaret for de fattige, undertrykte og miskjente, og fram til hans forståelse av sin rolle som revolusjonens talerør i den siste talen han holdt i konventet, dagen før han ble styrtet. I den første rollen ville han i likhet med strafferettsreformatoren Beccaria «oppvekke i hjertene denne ømme rørelse hvormed følsomme sjeler svarer på stemmen til menneskehetens forsvarene»¹¹. I sitt livs siste tale, i konventet 8. thermidor år II, valgte han, i stedet for å ta de skritt som kunne sikret ham overtaket i den kamp på liv og død som foregikk der, å gjenta sin politiske trosglød enda en gang:

Borgerånden (*la vertu*) er uten tvil en naturlig lidenskap, men hvordan vil de kjenne den, disse korruperte sjeler som aldri vil åpne seg for annet enn feige og grusomme lidenskaper [...]. Men den eksisterer, jeg kan borge for det, dere rene og følsomme sjeler; denne ømme og uimotståelige lidenskap, som martrer og henrykker storsinnede hjerter, den eksisterer faktisk; denne dype avsky for tyranni, denne medfølelse trang til å hjelpe de undertrykte, den hellige kjærlighet til fedrelandet, den mest sublim og hellige kjærlighet til menneskeheten, uten hvilken en stor revolusjon bare er en storslått forbrytelse som ødelegger en annen forbrytelse [...] – dere kan føle den i dette øyeblikk brenne i deres sjeler; jeg føler det i min.¹²

Et gjennomgangstema ellers hos Robespierre er at under det eneveldige monarkiet er det bare én som har noe fedreland – kongen. Det potensial for kjærlighet og samhold som finnes i befolkningen, kan først realiseres når den politiske sfæren åpnes for alle. I et hobbesiansk perspektiv var problemet at når eneveldet bukket under, åpnet man ikke bare for patriotisk samfølelse, men også for den Pandoras eske av absolutte motsetninger som var blitt lukket ved avslutningen av religionskrigene. De store manifestasjonene av nasjonalt samhold i form av føderasjonsfestene i revolusjonens første år ble da også etter hvert avløst av religionskrigen i dens sekulære variant – krig og borgerkrig motivert av politisk ideologi. Tocquevilles klassiske bidrag til forklaring på dette har fortsatt mye for seg: I kontrast til England gjorde mangelen på frie politiske institusjoner at verken folket eller eliten hadde noen erfaringsarenaer for praktisk politisk samarbeid og kompromisser. Men de hadde tilstrekkelig frihet til at de

kunne dyrke politiske ideer og moralske idealer, uhindret av erfaring. Tankens frihet ble en frihet fra å la ideale fordringer avbalanseres mot pragmatisme.¹³ Eneveldet hadde dessuten, i Frankrike som i Danmark-Norge – til erstatning for elitens mulighet til politiske innflytelse – aktivt stimulert de høyere samfunnslag til at hver og en skulle bli bevisst sin egen plassering i et fignadert sosialt hierarki, hvor man lærte seg å forakte nedover og smiske oppover: «Da de forskjellige klasser [...] igjen fikk kontakt med hverandre [...] berørte de hverandre bare på de såre punktene og fant bare hverandre igjen for å renne i strupen på hverandre.»¹⁴

Det var et dypt splittet samfunn som gikk inn i revolusjonen. Revolusjonens dynamikk utdypet splittelsene gjennom å skjerpe forhåpningene hos store folkegrupper, samtidig som stadig flere så sine materielle interesser og religiøse og politiske overbevisninger truet. De revolusjonæres svar på splittelsen var blant annet en sterk vektlegging av folkets enhet og republikkens udelelighet. De franske konger holdt et splittet rike sammen ved å gjøre seg selv til statens sentrum, symbolisert i særlig grad ved Ludvig XIV og hans hoff i Versailles. Under terroren videreførte de franske revolusjonære denne sentraliseringslinjen, men i en udelelig folkesuverenitets navn. De revolusjonære oppfattet det som om de tok et radikalt brudd med fortiden, og i mange henseende gjorde de utvilsomt også det. Men i ettertid framstår den langsiktige statssentraliseringen som et av de viktigste trekk av kontinuitet i moderne fransk historie, fra eneveldet gjennom revolusjonen og til napoleonstiden.¹⁵

Robespierre var en folkets fundamentalist i to betydninger av ordet folk, den sosiale og den politiske. Han hadde en stor tiltro til vanlige folks moralske kvaliteter. «Det viktigste for en lovgiver å være klar over, er at folket er godt», skriver han i sin avis høsten 1792.¹⁶ Han hadde en tilsvarende mistanke til de rike og fornemme.¹⁷ I politisk forstand var han en kompromissløs forsvare av folkesuverenitetsprinsippet og likhet i rettigheter. I det lengste forsvarte han også yringsfriheten. Den motstandskamp mot invasjon og kontrarevolusjon som han oppildnet til i 1793–1794, var på ett plan utvilsomt en kamp «to make the world safe for democracy», for å sitere Woodrow Wilson i hans argumentasjon for amerikansk deltagelse i første verdenskrig. Hvis konventet den gang hadde tapt for det rojalistiske Europa og deres venner i Frankrike, ville kongemakt og aristokrati igjen festet grepet, og den franske revolusjon ville ikke i samme grad blitt en

kraftfull historisk påminnelse om at et annet samfunn var mulig. Det er derfor ikke uberettiget at Robespierre har hatt ry som en av demokratiets store forsvarere.¹⁸

Men Robespierre ble også en inspirasjonskilde for dem som anså terroristiske metoder ikke bare som unnskyldelige, men bent fram ønskelige for å bane veien mot Utopia. Sosialisten Louis Blanc var en av de få betydelige historikere på det liberale 1800-tallet som hadde en positiv oppfatning av Robespierre. Han mente at terroren hadde etterlatt seg en fredeligere verden, for nettopp terrorens eksesser hadde gjort det umulig for senere generasjoner å gripe til de samme midler for den gode saks skyld.¹⁹ Som kjent skulle det 20. århundre bringe hans optimistiske spådom grundig til skamme. Bolsjevikenes og deres ideologiske arvtagers utrenskninger skulle tallmessig komme til å stille den franske revolusjonens terror fullstendig i skyggen. Samtidig tjente den jakobinske terror som forbilde for den sovjetiske, og av kommunister ble Robespierre sammenlignet med både Lenin og Stalin, i en positiv betydning.²⁰ Den russiske revolusjon ga den franske revolusjon (og Robespierre) fornyet verdenshistorisk betydning – ved at førstnevnte ble ansett for å fullbyrde den utvikling hvor den sistnevnte hadde vært en avgjørende etappe.

Robespierres radikalisme

Robespierre hadde en del ideer som i samtiden fremsto som radikale, men som for ettertiden fremstår som helt selvinnsynende riktige. Det gjaldt blant annet synet på eiendomsrett, hvor han måtte slåss med dem som mente at slaver eller disposisjonsrett over egne bønder også var en legitim form for eiendom. Det gjaldt også bourbonernes krav på arvelig eiendomsrett til Frankrike. Politisk var han også radikal ved at han argumenterte varmt for allmenn stemmerett (for menn!) og mot eiendomskrav til representanter – det var noe av det som etablerte hans berømmelse og folkekjærhet på et tidlig tidspunkt. Dette kravet om politisk likhet er noe som senere har kjennetegnet nettopp dem som i fransk tradisjon har kalt seg radikale. Han var ikke bare tilhenger av allmenn stemmerett, men også av desentralisering, folkelig kontroll med de deputerte og mekanismer for å hindre etableringen av en profesjonell politisk klasse. I likhet med de nevnte radikaler var Robespierre på mange måter sosialt konservativ. Han hadde ikke ambisjoner om eiendomslikhet (det var under terroren dødsstraff for å argumentere for *la loi agraire*

– omfordeling av jordeiendom) eller opphevelse av fattigdommen, noe som virkelig ville vært utopisk i en i hovedsak førindustriell økonomi som i 1700-tallets Frankrike. Han satte retten til liv over retten til eiendom, og det var en av hans grunner til å kreve at handel med korn måtte underlegges strengere reguleringer enn andre, ikke livsnødvendige varer: «De næringsmidler som er nødvendige for menneskene er like hellige som livet selv. Det som er uunnværlig for å berge livet er en eiendom som er felles for hele samfunnet.»²¹ Men utover denne felles plikt til å hindre ren nød, ga han ikke prioritet til økonomisk utjevning. Det han ønsket var at de som levde i enkle kår, skulle omfattes med respekt.

Også på det økonomiske området hadde han altså en forkjærlighet for moralske løsninger. Det var i sine tanker om moralsk regenerasjon at han virkelig var radikal. Vi har sett på relasjonen mellom dyd og terror. Han støttet også Michel Lepeletiers drastiske, posthume, forslag om republikanske militære internatskoler etter forbilde av Sparta, som aldri ble vedtatt. Etter planen skulle elevene herde seg og knytte direkte lojalitetsbånd til republikken fra femårs alder, unndratt foreldrenes skadelige fordommer og konkurrerende krav på lojalitet. I motsetning til Lepeletier ønsket han ikke å bruke direkte tvang mot foreldrene, men han stilte seg bak målet for denne form for offentlig oppdragelse, som var at hele eksistensen til barnet skulle være under kontinuerlig statlig overvåking: «Materien forlater aldri støpeformen.»²²

Robespierre som inkarnasjonen av revolusjonens idealer

For å forstå hvordan Robespierre kom til å inkarnere revolusjonens idealer, må vi for det første vite noe om hans person, dernest om hvordan tenkning og samfunnsforhold i tidens Frankrike la til rette for en rolle han var egnet til å fylle. Historikeren Francois Furet har hevdet at Robespierres psykologiske utrustning er irrelevant for å forstå hans rolle i revolusjonen.²³ I Furets diskursanalytiske tilnærming ligger Robespierres betydning i at han var et medium for et nytt politisk språk, preget av de omtalte demokratiske ideer om folkets godhet og allmennviljens enhet, særlig inspirert av Rousseau. Men en rådende diskurs får sin historiske betydning via sin appell til enkeltmennesker, og noen enkeltmennesker får sin historiske betydning gjennom å målbære lengsler som deles av svært mange. Programmatisk å se bort

fra denne dimensjonen er å gjøre ikke bare Robespierre, men historiens subjekter i det hele, til gjenstand for den samme dehumanisering som Furet med rette gjør til et av anklagepunktene mot den jakobinske demokratiske diskurs.²⁴

Maximilien François Marie Isidore de Robespierre ble født som eldste barn i 1758 Arras i det nordvestlige Frankrike. Hans mor var fra en relativt velstående håndverker- og kjøpmannsfamilie, faren var jurist fra en familie av jurister flere hundre år tilbake. Maximiliens familiebakgrunn var altså solid middelklasse. Moren var imidlertid fem måneder på vei da hun giftet seg med faren, og farens familie var mot hele alliansen. Det klebet derfor et stigma av delvis uektefødsel ved ham, som siden ble brukt mot ham.²⁵ Langt mer avgjørende var det likevel at moren døde i barsel da Maximilien var seks år. Faren overlot etter noen tid oppdragelsen av ham og småsøsknene til forskjellige slektninger og forsvant ut av barnas liv. Han etterlot seg heller ikke noen arv. Det har blitt ansett at morens død og familiens oppsplitting gjorde Robespierre følelsesmessig avstengt og tilknapet med et desto større behov for offentlig anerkjennelse. At han skulle være følelsesmessig avstengt, stemmer ikke som generell karakteristikk, neppe heller for barndommen. Søsknene beholdt kontakten og hadde en hjertelig relasjon til hverandre. Maximilien viste seg som en disiplinert, alvorlig og intelligent gutt med sterk vilje og med ansvarsfølelse for sine småsøsken.

Da han var 11 år gammel ble han sendt til Paris for å gå på eliteskolen Louis-le-Grand, hvor mange av Frankrikes mest berømte menn har gått. Her fikk han innprentet tidens klassiske dannelse, og den skulle også komme til å gjennomsyre revolusjonens tenke- og talemåter.²⁶ Det som særlig appellerte til Robespierre og hans medelever, var Spartas og den romerske republikkens patriotisme, viljen til om nødvendig å ofre alt, i verste fall endog slekt og venner, for fedrelandets beste. Louis-le-Grand var også gjennom sin disiplin og sine normer en opplæring i personlig avståelse og tjeneste for det felles beste. Siden studerte han juss på rekordtid. I skole- og studietiden leste han også opplysningsfilosofene, og Montesquieu, men særlig Rousseau, gjorde et mektig inntrykk på ham. Rousseau skulle bli hans store menneskelige og politiske forbilde. Han identifiserte seg med ham på et personlig plan, som den morløse outsideren som våget å gå sin egen vei og kritisere det etablerte samfunns sosiale fordommer. Han omfavnet hans idé om folkesuvereniteten og om alminnelige

menneskers essensielle godhet. Folket er godt, men det kan bli misledet av onde krefter. Denne tenkemåte hørte logisk sammen med den monomane oppfatning av den store kontra-revolusjonære konspirasjonen. For når folket var godt, og et politisk system hvor folket var suverent likevel slet med store samfunnsmessige onder, så måtte det skyldes undergravingen til folkefiender drevet av ond vilje. Det gjaldt bare å oppspore dem og uskadeliggjøre dem. Dette ble psykologisk-ideologisk drivstoff for terroren.

Om man likevel måtte innrømme at folket, etter århundreders undertrykkelse og vranglære, ikke alltid opptrådte i pakt med sin essensielle godhet, så kunne menneskene regenereres gjennom offentlig oppdragelse: Pedagogiske prosjekter, offentlige fester og omskapingen av hele det symboliske og kulturelle landskap gjennom den revolusjonære kalender, omdøpingen av veier og plasser og etableringen av en ny republikansk surrogatreligion, kulten av det høyeste vesen («L'Être suprême», altså Gud). 1700-tallets opplyste franskmenn var ekstremt optimistiske med hensyn til muligheten til å skape et nytt og bedre menneske, eller rettere, bringe mennesket tilbake til dets egentlige godhet.²⁷ I siste instans var terroren også en del av det store pedagogiske prosjektet, en måte å holde samfunnet på den rette vei på.

Etter avsluttede jusstudier vendte Robespierre tilbake til Arras og etablerte seg som advokat 22 år gammel. Han vant etter hvert ry som en veltalende forsvarer for de fattige, undertrykte og misforståtte. Han benyttet, som mange andre patriotiske advokater på denne tiden, rettssalen som politisk arena – ved å knytte den enkelte sak til store prinsipielle spørsmål.²⁸ Han pådro seg irritasjon og etter hvert mektige fiender ved å utfordre det gamle regimets innarbeidete oppfatninger om menneskers verd. Han hadde et sterkt ønske om offentlig anerkjennelse, men først og fremst for sin moralske integritet. Derfor var han heller ikke redd for å bli stående alene i sitt forsvar for prinsipper. Også under revolusjonen sto han i en periode praktisk talt helt alene med sine synspunkter, nemlig i sin motstand mot den krig som var under oppseiling i 1791–1792.

Hans personlige historie gjorde ham særlig følsom overfor de bedrestiltes forakt. Som delvis deklassert kjente han selv den eliten som ikke helt ville regne ham som sin. Han reagerte med å vende seg mot den med all den selvfølelse, intellektuelle kraft og utdanning han hadde hentet ut av den samme eliten. Her ligner Robespierre på mange

av revolusjonens frontfigurer, særlig den deklasserte adelsmannen Mirabeau, som var revolusjonens ledende skikkelse de første par årene. I det hele tatt er den stands- og klassebaserte forakten som gjennomsyret det gamle regimet en viktig del av forklaringen på tredjestandens sterke patriotiske og anti-aristokratiske engasjement.²⁹ Det politisk farlige var i første omgang ikke den forakt og likegyldighet de laveste lag av folket var omfattet med. Disse kunne stort sett holdes nede uansett. Det politisk farlige var at et velutdannet og driftig borgerskap syntes at de ikke selv lenger sto tilbake for adelen, men at mye i samfunnet tjente til å minne dem om deres mindreverdige status. Borgerlig fødte som ville kjøpe et gods måtte for eksempel betale en egen avgift for å kompensere for deres blods manglende renhet.³⁰ Adelen motvilje mot å betale direkte statsskatt, en av årsakene til revolusjonen, var ikke bare begrunnet i økonomi, men vel så mye i æresforestillinger, i adelens motvilje mot å påta seg en byrde som tradisjonelt var et tegn på en slags slavestatus. Forestillingen om folkets naturlige godhet var dels motstykke til eller en reaksjon på forestillingen om adelens medfødte overlegenhet, dels en reaksjon på kirkens nedvurdering av mennesket gjennom arvesyndsbegrepet. I tiden som advokat i Arras skrev Robespierre en prisoppgave om det uberettigede stigma som klebet ved uektefødte, særlig i form av begrenset eller ingen arverett. Dette var en av de urettferdigheter som ble rettet opp under revolusjonen. Men i prisoppgaven benyttet Robespierre anledningen til samtidig å angripe hele den holdningsmessige basis for standssamfunnet – ved å hevde at de rådende forestillinger om menneskers sosiale verd ofte var i skrikende utakt med menneskenes moralske habitus. Samtidig kunne han så sent som på slutten av 1780-tallet fortsatt benytte seg av dette rangsamfunnets stående uttrykk som «folkets berme».³¹ Det rangsamfunn han følte agg mot, var også en del av hans egen horisont. Norman Hampson hevder at han neppe var overbevist Rousseau-tilhenger før like oppunder starten på revolusjonen.³²

I sin berømte tale i konventet 5. februar 1794 skulle han komme til å angripe det direkte demokratiet og forsvare det representative prinsipp som det sanne demokratiske. Det var også her han ga en programerklæring om hvordan det gamle regimets falske moralske verdier, utvendige bedømmelse av mennesker og århundreders legitimering av maktovergrep nå skulle erstattes av et samfunn som verdsatte sanne moralske kvaliteter.

Hva er det mål vi streber mot? [...] ... den evige rettferdighets herredømme, hvis lover har blitt innrisset, ikke i marmor eller stein, men i hjertene til alle mennesker ... [...]. I vårt land ønsker vi å sette moral i stedet for egoisme, ærlighet i stedet for blott og bar ærekjærhet, prinsipper framfor skikk og bruk, plikt framfor etikette, fornuftens herredømme framfor motens tyranni, forakt for laster framfor forakt for ulykke, [...] sjelelig storhet framfor forfengeligheit, [...] gode mennesker framfor det gode selskap, [...] sannhet framfor fasade, [...] menneskets storhet framfor de stores smålighet, [...] med andre ord, alle republikkens dyder og mirakler skal erstatte alle monarkiets laster og latterligheter.³³

Ved innkallingen til generalstendene i 1789 utfordret han det konservative Arras ved å påta seg å utforme klagebrevet for det av byens laug som sto lavest på rangstigen, skomakerne. Fra da av og til sin død inntok han sin rolle som folkets talsmann i revolusjonen. I den grunnlovgivende forsamling talte han mye og lenge og forsvarte demokratiske, liberale og humanistiske prinsipper. Han hadde et lite imponerende ytre, han var liten og svaksynt og avhengig av briller. Han hadde svak stemme og ingen karisma. Hans styrke var, nå som før, at han hadde prinsipielle tilnærminger til alle spørsmål. Men i kombinasjon med hans andre egenskaper bidro dette i første omgang bare til at han ble oppfattet som en litt latterlig, skolemesteraktig figur. Han lot seg imidlertid ikke vippe av pinnen, men holdt stadig på sitt. Han talte energisk mot bruk av dødsstraff, han kjempet for opphevelse av slaveriet, han støttet fulle borgerlige og politiske rettigheter for utgrupper, som jøder og skuespillere, han kjempet for jurydomstoler og pressefrihet, han markerte seg som sterk motstander av begrensningene på stemmeretten for menn og særlig mot de strenge inntektskravene for å kunne bli valgt til medlem av nasjonalforsamlingen.³⁴ Selv om han mislikte vold, anså han både folkerevolusjonen i Paris, som innebar Bastillens fall, og bonderevolusjonen sommeren 1789 som berettigede for å bryte ned motstanden mot det nye og mer rettferdige samfunn man nå skulle skape. Etter hvert skulle han som kjent også anse at dødsstraff kunne være meget nødvendig i en krisesituasjon.

Mot slutten av sin periode i den grunnlovgivende forsamling hadde han vunnet ry som en kompetent, prinsippfast og hederlig politiker, og blant vanlige folk hadde han vunnet stor popularitet som en forsvarer av deres interesser. Han

hadde sin viktigste base i jakobinerklubben. Etter kongeparets fluktforsøk fra Paris sommeren 1791 var flertallet her blitt radikalisert i retning av republikanisme, mens det monarkistiske mindretallet dannet sin egen klubb. Det var på denne tiden han fikk tilnavnet *den ubestikkelige*.

Hans prinsippfasthet og hans ry for patriotisk ubestikkelighet, som han flittig fremhevet, ga ham hans enorme moralske autoritet. Disse trekkene ble så viktige fordi det gamle regimet ble ansett som i sin essens korrupt, fordi det var et uklart skille mellom privat og offentlig. Han sto også i skarp kontrast til mange av sine kolleger. Korrupsjon var svært utbredt i den politiske klassen, også midt under terroren.³⁵

Det førrevolusjonære regimet hadde aldri brutt med det som var kjernen i middelaldersamfunnets politiske struktur: de personlige lojalitetsbåndene. Kongemakten selv hadde en privat opprinnelse, den sprang ut av kongens person og kongens hus. Derfor kunne kongene holde audiens i sengekammeret og Ludvig XIV gjøre sin daglige stå-opp-seremoni til en offentlig statshandling.³⁶ Ved et tronskifte skulle hvert enkelt husholdsoverhode i Frankrike avlegge en personlig ed til den nye kongen. Den som hadde kongens fortrolighet, kunne påvirke politiske beslutninger som gjaldt millioner av mennesker. Den innflytelse man tiltrodde kongens elskerinne, var noe av bakgrunnen for republikanernes skepsis til kvinners rolle i politikken. I administrasjonen var også skillet mellom privat og offentlig uklart. Noen av de fornemste kongelige embetsmenn under det gamle regimet, parlamentsdommerne – altså høyesterettsdommerne – hadde sine embeter som personlig eiendom. Derfor kunne de protestere mot kongelige reformforsøk og særlig de som ville ramme deres egne privilegier, med desto større selvsikkerhet. Ikke bare domsmakten, men også skatteinnkrevingen var delvis *outsourcet* til private, de såkalte skatteforpakterne. De forskutterte skattene til statskassen mot selv å få rett til kreve inn skattene. Skatteforpakterne ved det gamle regimets slutt var stort sett hederlige og kompetente forretningsfolk, men samtidig ble de gjennom sin forvaltning av offentlige midler blant Frankrikes rikeste menn under det gamle regimet. At mye av overskuddet gikk i private lommer, bidro til skattepåkleggenes svake legitimitet og var dermed noe av bakgrunnen for den kombinasjon av finanskrisen og politisk tillitskrise som fremkalte revolusjonen.³⁷ Skatteforpakterne ble alle giljotinert i revolusjonens radikale fase.

Med sin tilknyttede, formelle stil, sin personlige nøysomhet og sin forkjærlighet for prinsipielle betraktninger personifiserte Robespierre antitesen til den gamle orden basert på personlig lojalitet og en form for institusjonalisert korrupsjon. Det var en av grunnene til at mange, særlig blant vanlige folk, respekterte eller regelrett elsket ham. Motsatt var den voldsomme fordømmelsen av ham som moralistisk monster etter hans fall gunstig for dem som ikke hadde noen hemninger mot å bruke statskassen til å berike seg, folk som Barras, Fouché og Talleyrand.

1791–1794: Fra krigsmotstander til terrorens teoretiker

Robespierre satt ikke i den lovgivende forsamlingen, som var samlet fra høsten 1791 til høsten 1792. På hans initiativ hadde forsamlingen gjort det tilsynelatende selvoppofrende vedtak at dens medlemmer ikke skulle være valgbar til den første ordinære lovgivende forsamling. I realiteten kom mange av representantene, og ikke minst Robespierre selv, til å utøve en betydelig innflytelse på sine mer uerfarne etterfølgere. Det skjedde gjennom parallellstrukturen av politiske klubber, hvorav jakobinerklubben var en av de viktigste. Her gikk Robespierre kraftig mot de av hans klubbkolleger som nå begynte å ivre for krig med utlandet. De skulle senere bli kjent under navnet girondinere.

Robespierre ble vinteren 1791–1792 stående svært alene og mistet mesteparten av sin popularitet. Han ble nærmest sett på som en ynkelig defaitist, en som spredte pessimisme og ødela kampmoralen. Men da krigen kom våren 1792, utviklet den seg raskt, som Robespierre hadde spådd, til en katastrofe. De som høylydt hadde krevet krig, hadde gjort sørgelig dårlige forberedelser for faktisk å føre den, og de ledet den slapt. De allierte hærene rullet inn over grensene og nærmet seg Paris i løpet av sommeren 1792. Kongeparet hadde håpet å vinne fram gjennom nederlag i krigen. De ble tvert imot dens første offer, i revolusjonen av 10. august 1792.

Det nyvalgte konventet, hvor Robespierre ble innvalgt, erklærte Frankrike for republikk i september 1792. Her høstet den ubestikkelige etter hvert store fordeler av sin ensomme, prinsippfaste motstand mot krigen, så meget mer som han energisk gikk inn for tiltak som kunne føre til seier når krigen først var et faktum. Hans rykte som revolusjonens samvittighet, som dens profet og innerste kjenner ble nå

grunnmurt blant vanlige folk, særlig i Paris. Men mange av girondinerne hatet ham nettopp på grunn av at han hadde fått rett og fordi han nå nøt en farlig popularitet. De prøvde å sverte ham som best de kunne.

I konventet sognet Robespierre til montagnardene (Berget), som gjerne blir forstått som en venstrefløy, fordi de var villige til å ty til hardhendte midler og til å gå i allianse med sans-culottene (revolusjonære småfolk i Paris) for å berge revolusjonen fra krig og indre motstand. På forsommeren 1793 forlangte montagnardene at girondinernes ledere skulle arresteres. Det skjedde med væpnet støtte/press fra sans-culotter som invaderte konventet. Flesteparten av de arresterte girondinerne ble giljotinert i løpet av høsten 1793. I mellomtiden reiste girondinernes maktbaser rundt i Frankrike seg i protest mot Paris' sentralisme: Den farligste motstanden kom fra Marseille, Lyon og Toulon. Toulon inviterte endog den engelske marine til å overta kontrollen over byen. Girondinerne rammet også sine fiender i selve Paris, da Charlotte Corday sommeren 1793 myrdet den radikale journalisten Marat mens han lå i badekaret. I mellomtiden rullet det blodige bondeopprøret i Vest-Frankrike videre, i realiteten en langt mer alvorlig militær trussel enn det nokså svakt forankrede girondiner- eller føderalistopprøret. På samme tid var de utenlandske hærene igjen på offensiven, og de samarbeidet så godt de kunne med kontrarevolusjonen innad. Frykten for konspirasjon var ikke tatt ut av luften. Fryktstemningen blant jakobinere og sans-culotter avfødte kravet om terror, om å la motstanderne selv føle frykten, frykten for den nye revolusjonsregjeringen.

I løpet av sommeren og høsten 1793 sørget seierherrene i konventets maktkamp for å bringe på plass mange av de brikkene som i ettertid til sammen skulle bli beskrevet som terrorens apparat. Det var ikke resultat av noen samlet plan i utgangspunktet. Men etter hvert ble det et helhetlig system. Systemet besto av revolusjonsdomstoler, lover om politiske forbrytelser, overvåkingskomiteer, revolusjonære politistyrker og økonomisk tvangslovgivning. På toppen av systemet sto de to regjeringskomiteene, hvorav Velferdskomiteen var den viktigste. Robespierre ble en av de tolv medlemmene der. Selv om han langt fra var den mest aktive når det gjaldt konkrete tiltak, var det hans overordnede synspunkter som gjennomsyret komiteens politikk, fundert på hans autoritet som folkeviljens talerør og hans personifisering av revolusjonens idealer. Robespierre forsynte systemet med de nød-

vendige ideologiske begrunnelser. Særlig betydningsfullt var hans skille mellom republikansk styre i fredstid og i krisetid. For fredstid hold han fast ved Montesquieus prinsipp om dyden som republikkens drivfjær. Dyden eller borgerånden var kjærlighet til lovene og til likhet. Men når republikken skulle grunnlegges, eller befant seg i kamp for sin eksistens, måtte dyden suppleres med terror, mot dem som sto folket imot. I fredstid var det viktig å hegne om individuelle friheter sentralt, i krigstid var det selve den republikanske regjeringsformen som måtte forsvares. Terror skulle sette skrekk i folkets fiender, de som ikke var bærere av de republikanske dyder og som derfor var på parti med fienden i den kamp på liv og død som pågikk. Terroren var rettshåndhevelse i sin ubøyelige form, og som sådan sprang den direkte ut av dyden selv.³⁸

Robespierre erobret ikke noen posisjon som diktator. Han hadde motstandere i begge regjeringskomiteene, og viktige beslutninger krevde konventets godkjenning. Men frykten for at han skulle gjøre seg til diktator var noe av det som drev hans motstandere til å samle seg mot ham da han ble felt.

I løpet av høsten og vinteren 1793–1794 greide revolusjonsregjeringen den oppgaven den hadde satt seg fore. Den knekket kontrarevolusjonen både i girondinerbyene og på landsbygda i Vest-Frankrike, samtidig som den mobiliserte tusener på tusener av soldater i krigen mot de allierte stormakter. Den skaffet hærene forsyninger, overvåket generalenes lojalitet og blåste kampvilje inn i soldatene. Langsomt ble fienden drevet tilbake over grensene.

Enhver krigførende makt ville grepet til hardstyre og krigsøkonomi i en slik situasjon. Spørsmålet var selvfølgelig når man skulle definere krisen som tilstrekkelig avverget til at man kunne tillate seg å begynne å lette på trykket og nærme seg en normalsituasjon. Her var Robespierre og hans tilhengere under press fra to fløyer. På den ene side de som ønsket å moderere terroren, blant dem Danton og Robespierres gamle skolekamerat Desmoulins. På den annen side sans-culottene i Paris, som krevde både skarpere terror og avkristningskampanjer mot sine fiender, men som selv ikke ønsket å underordne seg den revolusjonære regjerings disiplin. I løpet av våren 1794 sendte Robespierre og hans allierte begge grupperinger til giljotinen. Danton og Desmoulin var nære personlige venner av Robespierre. Robespierre lå syk i flere uker etter oppgjøret med sine gamle venner. Han har utvil-

somt hatt store kvaler. Men det han anså som politisk riktig og nødvendig, var han alltid villig til å gjøre, uansett personlige omkostninger. Det er mulig han også hadde rett i at det var for tidlig å slakke på grepet. Det var ennå ikke oppnådd avgjørende seier i kampen mot de allierte. Det er for øvrig ingen tvil om at Danton var korrupt.

For bildet av ham som hensynsløs maktpolitiker er det hans aksjon mot dantonistene som er blitt stående som mest betydningsfull. Den gjorde nok også at mange av hans fiender i konventet følte seg truet når en så profilert revolusjonær kunne gå med i dragsuget. Men det var aksjonen mot de radikale sans-culotte-lederne som gjorde det mulig for fiendene i konventet å samle seg mot Robespierre. «Revolusjonen er blitt frossen», sa Robespierres nære medarbeider Saint-Just. Med det mente han at det nå ikke lenger var noen entusiasme for revolusjonen, ikke en gang blant de som hadde vært dens varmeste støtter, slik som sans-culottene. Da Robespierres fiender i konventet samlet seg mot ham, var de ikke lenger like redde for at sans-culottene skulle mobilisere væpnet makt til forsvar for ham. Deres beregning viste seg å slå til.

Historikere innenfor den marxistisk-jakobinske tolkningstradisjon har alltid lagt vekt på at det var de ekstreme omstendighetene som nødvendiggjorde terroren. Det er utvilsomt noe riktig i dette, selv om man kan si at jakobinernes ideologi også var med på å fremkalle den sterke polarisering som rettferdiggjorde terror. Dette er noe den revisjonistiske historikerskole under Francois Furets ledelse har vektlagt. Det de fleste er enige om, er at i løpet av våren 1794 er det et annet motiv enn den militære nødvendighet som inntar en viktigere og viktigere plass ved siden av denne. Her var Robespierre kraften og pådriveren. Det dreier seg om viljen til å gjøre Frankrike til en dydens republikk og bruke terroren til redskap i den anledning.

Loven av 22. prairial³⁹ år II (10. juni 1794) innledet det som kalles den store terror, hvor domsavsigelser og henrettelser ble sentralisert til Paris, og hvor rytmen i henrettelsene ble skrudd opp. Den inneholder følgende hovedelementer:⁴⁰

- Repertoaret av straffbare handlinger ble kraftig utvidet og inkluderte «svikelse av moralen, undergraving av samfunnsånden, fordervelse av energien og renheten i de revolusjonære og republikanske prinsipper ...».
- Enhver borger hadde plikt til å angi kontrarevolusjonære og kunne selv arrestere dem og bringe dem inn for retten.

- De tiltalte kunne om nødvendig dømmes på grunnlag av moralske bevis, det vil si den holdning dommerne mente å se.
- Jury og dommere baserte sine avgjørelser på sin patriotisme.
- Tiltalte hadde ingen rett til forsvarer.
- Revolusjonsdomstolen hadde bare valget mellom friinnelse og én form for straff – døden.

Her knyttet man forbindelsen mellom dyd og terror gjennom at de tiltalte kunne dømmes for sitt kontrarevolusjonære sinnelag og dommene felles ved hjelp av dommernes revolusjonære eller dydige sinnelag.

Robespierres motvilje mot sans-culottenes avkristningskampanjer og hans engasjement for etableringen av en revolusjonær surrogatreligion (kulten av det høyeste vesen), kan virke mer uskyldig. På ett plan er det et forsøk på å skape sosial harmoni med fredelige midler. Men det kan også sees på som en del av et utopisk prosjekt hvor det virkelige folk og det virkelige menneske skulle renses ut for å skape den verden av gode og rene følelser og samfunnmessig harmoni som Robespierre drømte om. Historikeren Bjørn Quiller har hevdet at den mest ordrette oversettelse av det franske *Comité du salut public* også ville være den historisk mest treffende: «Den offentlige frelses komité». Det griper mye mer det religiøse alvoret enn det innarbeidete norske begrepet «Velferdskomiteen».

Begivenhetenes rekkefølge i de siste ukene av Robespierres liv kaster lys både over forbindelsene mellom hans religiøse visjon, dydens (eller borgeråndens) republikk og terroren. Terroren hadde mistet mye av sin karakter av nasjonalt forsvarstiltak og var nå mer blitt et redskap for å holde regjeringen ved makten og for å virkeliggjøre en utopisk ideologi: Den 8. juni 1794 holdes festen for det høyeste vesen. 10. juni ser loven av 22. prairial dagens lys. Den 26. juni står slaget ved Fleurus. 26. juli holder Robespierre en uklar tale til konventet, hvor han signaliserer nødvendigheten av å kreve noen få svikeyfulle hoder. Den 27. juli (9. thermidor) får konventet Robespierre og hans nærmeste medarbeidere arrestert. De befris av kommunens tropper, men erklæres da fredløse av konventet. De pågripes av konventets tropper om natten den 28. juli og henrettes neste dag. Den 22. prairialloven drives altså gjennom bare to dager etter den enorme massemønstringen til feiring av det høyeste

vesen, hvor Robespierre var hovedfiguren. Hans fiender mistenkte ham nå for å ville gjøre seg til en slags revolusjonens pave, en dydens diktator. 22. prairialloven måtte bare virke bekræftende på deres mistanker. Hva så med seieren ved Fleurus? Både for samtid og ettertid framsto den som et avgjørende vendepunkt i kampen mot de allierte. Var ikke nå tiden til å avvikle terrorens apparat, sette i verk den svært demokratiske konstitusjonen av 1793 og nyte fruktene av revolusjonen? Nei, velferdskomiteen fant det oppurtunt å akselerere henrettelsene ytterligere. Dette var langt fra bare Robespierres personlige ansvar. Han var i denne perioden syk og nedbrutt og var borte fra komiteens møter i lange perioder. Men han hadde satt sine krefter inn på å legitimere et apparat som rullet ut fra sin egen logikk, et apparat det nå ville være forbundet med stor personlig risiko for de involverte å avvikle og for dem som sto utenfor å angripe. De første kunne frykte hevnen fra slekt og venner til alle dem de hadde sendt til giljotinen. De siste kunne frykte selv å bli giljotinmat hvis de kritiserte systemet.

Den kjølige relasjonen mellom sans-culottene og Robespierre hadde imidlertid gitt hans fiender i konventet større selvtillit. Opinionens forbløffelse over at Fleurus-seieren ikke ble etterfulgt av politisk klimaskifte hjalp dem. Det var en underlig allianse som nå var i ferd med å gro fram for å felle ham. En viktig gruppe var terrorister som Fouché, Carrier og Collot d'Herbois som hadde rikelig med blod på hendene etter å ha ledet massakrene på opprørere i Lyon, Vendée og andre steder. De fryktet med rette at Robespierre ville ta et oppgjør med deres eksesser. De fikk nå støtte av den store gruppen av relativt anonyme konventsmedlemmer uten nær forbindelse med jakobinerne, den såkalte Sumpen (jfr. betegnelsen Berget) i konventet. Disse hadde støttet den harde linje så lenge den fortonte seg militært nødvendig. Nå ønsket de å komme ut av terroren, og da måtte Robespierre bort. Den 8. thermidor hadde Robespierre i sin uklare tale i nasjonalforsamlingen (konventet) signalisert at en sammensvergelse truet republikken. Han hevdet den hadde forgreninger inn i konventet, men nevnte ingen navn, med den følge at mange kunne føle at han mistenkte dem selv. Fouché hadde dessuten like før gått fra dør til dør om kveldene og advart mange av de deputerte om at Robespierre ville oppkaste seg til diktator og at han var ute etter dem personlig. Grunnlaget var lagt for et vellykket angrep på Robespierre den 9. thermidor.

Et beleilig monstrum

Robespierre har blitt beskyldt for å være en revolusjonær Machiavelli, en kyniker som satte statens ve og vel over alt, som ofret venner og skolekamerater for å bevare makten.⁴¹ Dette er i beste fall bare delvis treffende. «Denne tilsynelatende mystiske vitenskap om politikk og lovgivning kan reduseres til noe meget enkelt, nemlig å anvende på folkenes atferd de trivielle begreper om hederlighet som enhver griper til i sitt private liv», uttalte han en gang.⁴² Problemet med denne uttalelsen er heller at han mister av syne Machiavellis og Hobbes' innsikter i relasjonen mellom politikk og privatmoral. De så at noe så viktig som statens opprettholdelse ikke helt og fullstendig kunne underlegges de samme regler som moralen enkeltmennesker imellom.

Samtidig framstår Robespierre klarsynt og utvetydig machiavellisk i avgjørende øyeblikk. Dette gjelder blant annet under debatten om den avsatte Ludvig XVIIs skjebne høsten 1792. Robespierre påpeker det logisk og politisk meningsløse i å ville innrømme den avsatte kongen alle konstitusjonelle rettigheter når selve det å felle ham var et fundamentalt farvel med den gamle konstitusjonen – når kongens samarbeid med fienden var avslørt og når kongens fortsatte eksistens utvilsomt var en fundamental trussel mot det nye regimets overlevelse:

Rettferdige himmel! Alle despotismens blodtørstige horder forbereder seg på nytt på å sønderrive vårt fedrelands bryst i Ludvig XVIIs navn. Ludvig bekjemper oss fortsatt fra sitt fengsel, og man betviler om han er skyldig og om det er tillatt å behandle ham som en fiende. Man spør hvilke lover han har brutt. Man påberoper seg konstitusjonen til hans forsvar. [...] Konstitusjonen forbød det dere har gjort [...]. Dere hadde ikke rett til å arrestere ham. Han har rett til å kreve å bli løslatt og få erstatning med renter. Konstitusjonen fordømmer dere; kast dere for Ludvigs føtter og be ham være barmhjertig.⁴³

Allikevel er det særlig hans monomane moralisme som gjør ham til en helt annerledes politiker og politisk tenker enn Machiavelli, og dertil en som i sin trang til moralsk oppriktighet i praksis framstår som langt mer uærlig.

Det står et gufs av selvreteferdighet og inkvisitorisk mistenksomhet overfor meningsmotstandere av svært mange av Robespierres taler. Det var gjennom språket han hersket.

Det er et moment her at språket og retorikken spilte en mye større rolle i de revolusjonære forsamlinger enn i vår tids parlamenter fordi det ikke var faste partier. Debattene spilte en stor rolle for å avgjøre hva det ble flertall for. Slik sett gjør Furet og hans revisjonister rett i å legge stor vekt på de revolusjonæres språk og spore en av terrorens røtter tilbake til de språklige kategorier. Som talerør for folket henga han seg til det han oppfattet som en historisk nødvendighet. Som makthaver benektet han sin egen makt. Dette ble hans viktigste ideologiske *carte blanche* for hensynsløs maktutøvelse. «Robespierre er en udødelig figur», skriver Furet, «ikke fordi han var revolusjonens øverste hersker for noen måneder, men fordi han var talerør for dens reneste og mest tragiske diskurs»⁴⁴. Det folk han mente å tale på vegne av, ble en stadig mer eksklusiv gruppe av utvalgte og fortonte seg etter hvert mer som en rent metafysisk størrelse. Det virkelige franske folk tilfredsstilte ikke de moralske krav han stilte til dem som skulle henregnes til bærere av den sanne folkevilje. Som leder av en sekulær religiøs revolusjon begynte etterhvert Robespierre å ligne på sin landsmann fra reformasjonsårhundret, Jean Calvin, som sto i spissen for en liten flokk som var predestinert til frelsen. Vissheten om å stå for det rette i en verden hvor ondskapen var allestedsnærværende, herdet viljen og eliminerte motforestillingene.

Samtidig ble Robespierre et beleilig monstrum ved det at han ble et samlingsmerke som også terrorens verste bødler kunne bruke til å redde seg selv. Ved at hans personlige spartanskhet, korrekthet, ubestikkelighet og sølibattilværelse ble gjort til en del av hans monstrøsitet ble det etter hans fall skapt et moralsk klima hvor revolusjonens korrupte levement og horebukker kunne få dyrket sine private og offentlige laster mer uforstyrret. Det er en tradisjon som har stått sterkt i deler av den franske elite opp til våre dager. Da det stormet som verst mot Eva Joly under hennes kamp mot korrupte politikere og næringslivsledere, ble Robespierre-kortet trukket fram. Hun var angivelig en Robespierre i skjørt som nøt sin makt, og som ville etablere en dommernes republikk. Claude Chabrol stilte seg til disse kreftenes tjeneste og laget filmen «Maktens beruselse», som et lett fordekt nidportrett av Eva Joly.⁴⁵

Spesielt i Frankrike har Robespierres stadig fluktuerende ettermæle vært et politisk barometer og hatt en politisk funksjon i over 200 år. I annen halvdel av 1800-tallet ble Robespierre en lynaveleder for de på den franske venstresiden

som etter 1870 ønsket å gjøre republikken spiselig for borgerskapet og bøndene. Ved å gi Robespierre hovedansvaret for terroren kunne man befri republikken for assosiasjonen med den.⁴⁶ Et skifte kom rundt starten av 1900-tallet med publiseringen av den sosialistiske politikeren og historikeren Jean Jaurès' verk om revolusjonen. Han forsvarte Robespierre og nedtonet hans ansvar for terroren. Han så den ubestikkelige som en samlende republikansk figur i kontrast til de revolusjonære ekstremistene i 1793–1794. Disse var en parallell til de voldsromantiske sosialister Jaurès selv måtte bekjempe i sin samtid for å realisere samarbeid på venstresiden. Her spilte altså Robespierre rollen som et bilde på inkluderende moderasjon! Etter den russiske revolusjon var det imidlertid mange av Robespierres forsvarere som ikke forsøkte å redusere hans ansvar for terroren, for terror ble ansett som et legitimt revolusjonært virkemiddel. Historikeren Gérard Walter bebreidet Robespierre snarere for at han ikke var hard nok. Med den kalde krigens slutt og kommunismens fall bleknet både den franske revolusjonens og Robespierres prestisje, og konjunktorene lå til rette for at en liberalkonservativ historiker som Furet kunne etablere en ny revolusjonshistorisk ortodoksi, til erstatning for den gamle jakobinsk-marxistiske.

Etter over to tiår med ideologisk hegemoni for kapitalismen og den økonomiske liberalismen er det kanskje ikke så underlig at pendelen igjen begynner å svinge i motsatt retning, noe som innenfor revolusjonsforskningen avspeiles i en mer forståelsesfull holdning overfor Robespierre.⁴⁷ Det er neppe noen som krever at den internasjonale finansindustriens bonusbelønnede konkursspekulanter skal ende opp som skatteforpakterne under revolusjonen. Men om de ikke fortjener å havne på skafottet, hører mange av dem utvilsomt hjemme bak lås og slå. I det minste burde de rikdommer de har tilranet seg konfiskeres. Det har skjedd i forbløffende liten grad. Tvert imot har man i Vesten plyndret statskassen for å redde bankene, som i en del tilfeller igjen har gjenopptatt sine bonusutbetalinger. Overfor en så lemfeldig behandling av virkelig storstilt kriminalitet er det nesten så man som en motvekt ønsker seg politikere med en dose av Robespierres grunnleggende skepsis til de rike, hans monomane tendens til å holde enkeltpersoner ansvarlige for samfunnsønder og hans vilje til å bruke straff for skremme dem som ikke føler noen moralske forpliktelser overfor det felles beste, men utelukkende lar seg motivere av egen grådighet.

Prisen ville imidlertid bli for høy. For selv om Robespierre utvilsomt har vært et beleilig monstrum, utviklet han seg på mange måter også til et virkelig politisk monstrum med et vesentlig ansvar for tusener av menneskers død. Og om han var forkjemper for folkets rettigheter, var han også en tidlig representant for en totalitær tradisjon som har kostet millioner av menneskeliv i det 20. århundre. Men han var ikke et monstrum i den forstand at han var noen født psykopat. Hans tilknappethet og, så vidt vi vet, manglende amørose erfaringer, kan sikkert patologiseres. Men Robespierre ble faktisk et monster fordi han inkarnerte svært mange

vanlige mennesker dypeste håp og lengsler på denne tiden. Samfunnsmessige forhold bidro til å skape den rollen som hans psykologi og intellektuelle legning gjorde ham spesielt egnet for. Kanskje han var et monstrøst psykiatrisk kasus. Men det er lite som taler for det.⁴⁸ Uansett: Det å rubrisere ham bare som det, er å ufarliggjøre ham ved å umenneskelig gjøre ham. Det er å sette ham inn i en psykiatrisk osteklokke uten forståelse for de historiske strukturer han virket innenfor og produserte. Dermed er det også å frita vanlige mennesker for deres delaktighet i historien, blant annet gjennom de ledere som de er med på å bære fram.

*IKH, Høgskolen i Telemark
kai.ostberg@hit.no*

Noter

- I den alvorlige krigs- og borgerkrigssituasjonen i 1793–1794 ble styret sterkt sentralisert, overvåkingsorganer og spesialdomstoler forfulgte de som ble ansett som statsfiender og sendte mange av dem til giljotinen, åndslivet ble ensrettet og det økonomiske liv ble strengt regulert. En stemning av opphetet patriotisme, paranoia, angiveri og alminnelig frykt og usikkerhet gjennomsyret samfunnet. I perioden 1792–1794 ble nærmere 30 000 mennesker henrettet av myndighetene i Frankrike, de fleste i løpet av det siste året. For disse og andre opplysninger av generell karakter om revolusjonen og 1700-tallets Frankrike vises det til Kåre Tønnesson, *Revolusjonen som rystet Europa. Frankrike 1789–1815*, (Oslo Aschehoug 1989).
- «Varmemåneden» i den republikanske kalender.
- Robert R. Palmer, *The Year of the Terror. Twelve who ruled France 1793–1794*, (Oxford, Blackwell 1989[1941]), 382–383.
- For et overblikk over en del av vurderingene av Robespierre, positive og negative, se Peter McPhee, *Robespierre. A Revolutionary Life*, (New Haven & London, Yale University Press, 2012), xvii og 225–234. Robespierres ettermæle er også viet bred plass i Colin Haydon og William Doyle (red.), *Robespierre*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1999).
- Albert Mathiez, «Pourquoi nous sommes robespierristes», i *Études sur Robespierre*, (Paris: Editions sociales, 1958), særlig 34 og 36–37. Et lignende synspunkt er fremført igjen i vår tid av den radikale kritikeren Slavoj Žižek. Se McPhee, *Robespierre*, xvii.
- Œuvres complètes de Maximilien Robespierre*, utg. av E.Deprez & al., 10 bind, Paris, 1910–1967 (andre utgivere for de senere bind).
- Norman Hampson, *The Life and Opinions of Maximilien Robespierre*, (Oxford: Basil Blackwell, 1988).
- Alexis de Tocqueville, *Det gamle regime og revolusjonen*, (Oslo: Aschehoug, 1988[1856]), 31–34. (Bok 1, kap. 3).
- Øystein Sørensen, *Drømmen om det fullkomne samfunn. Fire totalitære ideologier – en totalitær mentalitet?*, Oslo, Aschehoug 2010, s. 7–16.
- Dette er et hovedperspektiv i Reinhart Koselleck, *Critique and Crisis. Enlightenment and the Pathogenesis of Modern Society*, (Oxford, Berg 1988[1959]).
- Eugène Deprez, i introduksjonen til *Œuvres*, b. 1, første del (1910), *Robespierre à Arras*, 16.
- Sitert etter Marisa Linton, «Robespierre's political principles», i Colin Haydon og William Doyle, *Robespierre*, Cambridge, Cambridge University Press 1999, 52.
- Tocqueville, *Det gamle regime og revolusjonen*, 149–157. (bok 3, kap. 1).
- Tocqueville, *Det gamle regime og revolusjonen*, 120.
- Dette er det sentrale tema i bok 2 i Tocqueville, *Det gamle regime og revolusjonen*.
- «Lettres à ses commetans» (Brev til sine velgere), i *Œuvres*, b. 5 (1961), 19.
- Se f.eks. Palmer, *The Year of the Terror*, 265.
- Mona Ringvej peker på at Robespierre i sin store tale våren 1794 ga begrepet demokrati et helt annet innhold enn det hadde hatt til da. Som et ledd i kampen for å disiplinere de aktivistiske sans-culottene og deres direkte demokrati (som er den klassiske betydningen av ordet) definerte han demokrati som en ordning basert på at den praktiske utøvelse av makten ligger hos folkets valgte representanter, altså representativt demokrati. I begrephistorisk forstand er dette et interessant poeng. Robespierres opptatthet av enhet og manikeistiske inndeling av verden i gode og onde krefter gjorde ham i 1793–1794 meget intolerant overfor den type meningsmangfold som blomstret i Athens folkeforsamling. Se Mona Ringvej, *Makten og ordene*, (Oslo: Humanist forlag, 2011), 22–23, 42–43, 54, 60–61. Det er imidlertid ikke opplagt at den lille minoriteten av politiske

- aktivister i Paris som forsøkte å diktere politikken for 27 millioner franskmenn gjennom fysisk maktutøvelse overfor konventet, har krav på å bli sett på som eksempler på forsvarere av direkte demokrati i praksis. Deres intoleranse overfor avvikende meninger var dessuten om noe enda større enn Robespierres. Det viste seg særlig i de sans-culotte-dominerte avkristningskampanjene, som han bekjempet. Det finnes også dokumentasjon på at en del av de mest profilerte sosialrevolusjonære og forkjempere for avkristning faktisk var engelske agenter som hadde til oppgave å få revolusjonen til å knekke sammen i kaos. (Hampson, *The Life and Opinions of Maximilien Robespierre*, 214). Robespierre hadde en tendens til å se konspirasjoner overalt, også blant de mest vidtgående revolusjonære, som han brennmerket som hyklere. I noen tilfeller hadde han rett.
- François Crouzet, «French Historians and Robespierre», i Haydon og Doyle, *Robespierre*, (Cambridge: Cambridge University press, 1999), 264.
- Crouzet, i Haydon og Doyle, *Robespierre*, 266–269.
- Se talen «Sur les subsistences», 2. desember 1792, i *Discours et rapports à la Convention*, (Paris: Union générale d'éditions, 1965).
- Œuvres*, b.10 (1967), 24.
- François Furet, *Interpreting the French Revolution*, (Cambridge: Cambridge University Press ,1981[1978]), 60–61.
- I kontrast til Furets prioritering legges det i den nyeste biografien om Robespierre (McPhee, *Robespierre*) spesiell vekt på å rekonstruere og kontekstualisere hans formende år.
- McPhee *Robespierre*, 83.
- Linton, i Haydon og Doyle, *Robespierre*, 41.
- Se f.eks. Mona Ozouf, *L'Homme régénéré. Essais sur la Révolution française*, (Paris : Gallimard, 1989).
- Jfr. Sarah Maza, *Private Lives and Public Affairs. The Causes Célèbres of Prerevolutionary France*, (Berkeley: University of California Press, 1993).
- Colin Lucas, «Nobles, bourgeois and the origins of the French Revolution». In Gary Kates, *The French Revolution. Recent Debates and New Controversies*, (London: Routledge, 1998), 58.
- Marcel Marion, *Dictionnaire des institutions de la France aux xviiie et xviiie siècles*, (Paris: Picard, 1989, [1923]), artikkelen «Franc-fief».
- Hampson, *The Life and Opinions of Maximilien Robespierre*, 19.
- Hampson, *The Life and Opinions of Maximilien Robespierre*, 15 og 32.
- Œuvres* 1910–1967, b.10, 352. Se også R.R.Palmer, *The Year of the Terror*.
- Se f.eks. McPhee, *Robespierre*, kap. 6.
- Olivier Blanc, *La corruption sous la terreur (1792–1794)*, (Paris: Robert Laffont, 1992).
- Det samme gjaldt fram til 1705 gå-til-sengs-seremonien. Jean-François Solnon, *La Cour de France*, (Paris: Fayard, 1987), 321–327.
- Sammenligningen med datidens langt mer velfungerende engelske skattesystem er instruktiv. Der var både innkrevingen og bruken av skattepengene underlagt politisk kontroll og revisjon gjennom parlamentet og skatteprivilegiene var færre og mindre iøynefallende. Staten nød derfor relativt stor tillit blant både skattebetalerne og statens kreditorer. Se John Brewer, *The Sinews of Power. War, Money and the English State 1688-1783*, (Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1990), særlig 126–134.
- Palmer, *The Year of the Terror*, 276–277. Se også 74–77 og 264–266.
- Den siste vårmåneden i den revolusjonære kalender. Etter «prairie» = eng. Det var altså den måneden engene var fullt tilvokst og klare for slått.
- En skannet versjon av originaldokumentet er tilgjengelig på <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k56373g/f1>, online 14.06.2012.
- Det er diskutabelt om det er riktig å tolke Machiavelli på denne måten, men det er et faktum at det er slik han ble oppfattet i det tidlige moderne Europa, og også av mange historikere som siden stemplet Robespierre som «machiavellisk». Mest berømt er Lord Acton, som

- i et verk fra 1910 karakteriserte Robespierre som «the most hateful character in the forefront of history since Machiavelli reduced to a code the wickedness of public men». Sitert etter Haydon og Doyle, *Robespierre*, 4.
- François Furet og Mona Ozouf (red.), *Dictionnaire critique de la Révolution française*, (Paris: Flammarion, 1988), artikkelen «Robespierre».
- «Sur le jugement du roi», 3. desember 1792, i Robespierre, *Discours et rapports à la Convention*, Paris, Union générale d'éditions 1965, 74–75.
- Furet, *Interpreting the French Revolution*, 61.
- For bruken av denne parallellen, se f.eks. anmeldelsen til Jean-Luc Douin, «'L'ivresse du pouvoir': la juge, ses proies et les ombres», i *Le Monde*, netttutgaven, datert 21.02.2006, oppdatert 27.02.3006, online 01.10.2012.
- For dette og det som følger, se Crouzet, i Haydon og Doyle, *Robespierre*, 262.
- Det gjelder blant annet Peter McPhees store Robespierre-biografi fra 2012.
- Jfr. McPhee, *Robespierre*, 231.

Litteratur

- Blanc, Olivier. *La corruption sous la terreur (1792–1794)*. Paris: Robert Laffont, 1992.
- Brewer, John. *The Sinews of Power. War, Money and the English State 1688-1783*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1990 [1988].
- Douin, Jean-Luc. «'L'ivresse du pouvoir': la juge, ses proies et les ombres». I *Le Monde*, netttutgaven, datert 21.02.2006, oppdatert 27.02.3006, online 01.10.2012.
- Furet, François. *Interpreting the French Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981 [1978].
- Furet, François og Mona Ozouf (red.). *Dictionnaire critique de la Révolution française*. Paris: Flammarion, 1988.
- Hampson, Norman. *The Life and Opinions of Maximilien Robespierre*. Oxford: Basil Blackwell, 1988 [1974].
- Haydon, Colin og William Doyle. *Robespierre*. Cambridge, Cambridge University press 1999.
- Koselleck, Reinhart. *Critique and Crisis. Enlightenment and the Pathogenesis of Modern Society*, Oxford: Berg, 1988 [1959].
- Loven av 22. prairial år II, Faksimile av originaldokumentet fra *Bulletin des lois*: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k56373g/f1> Online 01.10.2012.
- Lucas, Colin. «Nobles, bourgeois and the origins of the French Revolution». I Gary Kates, *The French Revolution. Recent Debates and New Controversies*. London: Routledge, 1998.
- Marion, Marcel. *Dictionnaire des institutions de la France aux xviiie et xviiie siècles*. Paris: Picard, 1989 [1923].
- Mathiez, Albert. «Pourquoi nous sommes robespierristes». I *Études sur Robespierre*. Paris: Editions sociales, 1958.
- Maza, Sarah. *Private Lives and Public Affairs. The Causes Célèbres of Prerevolutionary France*. Berkeley: University of California Press, 1993.
- Mc Phee, Peter. *Robespierre. A Revolutionary Life*. New Haven & London: Yale University Press, 2012.
- Ozouf, Mona. *L'Homme régénéré. Essais sur la Révolution française*. Paris: Gallimard, 1989.
- Palmer, Robert R. *The Year of the Terror. Twelve who ruled France 1793–1794*. Oxford: Blackwell, 1989 [1941].
- Ringvej, Mona. *Makten og ordene*. Oslo: Humanist forlag, 2011.
- Robespierre, Maximilien. *Œuvres complètes de Maximilien Robespierre*, utg. av E.Deprez & al., 10 bind, Paris, 1910–1967 (andre utgivere for de senere bind). I noen tilfeller har jeg henvist til en utvalgte taler: *Discours et rapports à la Convention*. Paris: Union générale d'éditions, 1965.
- Solnon, Jean-François, *La Cour de France*. Paris: Fayard, 1987.
- Sørensen, Øystein. *Drømmen om det fullkomne samfunn. Fire totalitære ideologier – en totalitær mentalitet?* Oslo: Aschehoug, 2010.
- Tocqueville, Alexis de. *Det gamle regime og revolusjonen*. Oslo: Aschehoug, 1988 [1856].
- Tønnesson, Kåre. *Revolusjonen som rystet Europa. Frankrike 1789–1815*. Oslo: Aschehoug, 1989.